

EGYHÁZI REFORMTÖREKVVÉSEK 1848/49-BEN

Egyházi reformtörekvésekről írni ma már szinte divattá vált, noha a 19–20. század folyamán, hosszú évtizedeken át alig-alig foglalkoztak ezzel a témával a történészek. A dualista Magyarországon az egyház szabadságharcban játszott szerepének megítélését a közjogi kérdés mindent háttérbe szorító problémája is bonyolította. A katolikus egyháztörténészek elutasították a forradalmat, de pozitívan írtak az alkotmányos királyságról és a nemzeti vívmányokról. A forradalom ötven éves évfordulója alkalmából Keményfy Kálmán Dániel így összegezte a katolikus álláspontot: „Mi nem magát a forradalmat ünnepeljük az 1848-as alkotások félszázados emlékénel, hanem a márciusi új alkotmányt, a nemzeti megújódást, az elnyomás alóli felszabadulást, az alkotmányos önrendelkezést”.¹

A katolikus egyháztörténészek elfogadták a negyvennyolcas örökség bizonyos részét, egy ponton azonban makacsul ellenálltak: elutasították az 1848-as vallásügyi reformokat. Ez a szemlélet érvényesült a két világháború közötti Magyarországon is. Volt e felfogásnak egy másik fontos eleme is, nevezetesen a korabeli ordináriusok tevékenységének meglehetősen apologetikus szemlélete. 1928-ban jelent meg Meszlényi Antal immáron döntően levéltári forrásokra támaszkodó műve a katolikus egyház és a magyar állam kapcsolatáról. Meszlényi részletesen ismertette a budapesti radikális papság 1848. április 15-én kelt petícióját és foglalkozott a szerzetesrendek körében tapasztalható hasonló jellegű mozgalmakkal is. Értékelése szerint: „Ha már most ezeket az itt-ott mutatkozó kóros jelenségeket összegezve nézzük, azt kell mondani, hogy a kor áramlata vetette őket a felszínre, de azután csakhamar magával is ragadta. Efemer jelenségek voltak, melyeknek inkább kortörténeti, mint gyakorlati értékük volt.”²

Meszlényi értékelése szerint a Pest-budai lelkészek memorandumát csak 16 pap írta alá, így nem nevezhették volna magukat „Buda és Pest összes lelkészeinek”.³ Meszlényi felfogása széles körben elterjedt külföldön is. Az események ezen interpretációja mind a magyarországi, mind a nemzetközi történetírásban elterjedt (Adriányi Gábor⁴, Waltraud

1 *Keményfy Kálmán Dániel*: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. (1848–1898). Esztergom, 1898. 6.

2 *Dr. Meszlényi Antal*: A magyar katolikus állam és az egyház 1848/49-ben. Bp. 1928. (A továbbiakban: Meszlényi 1928.) 59.

3 *Meszlényi* 1928. 48.

4 *Adriányi, Gábor*: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Róma, 1963. (a továbbiakban: Adriányi 1963.) 17.

Heindl⁵, Hermann Egyed).⁶ A koncepció egyetlen szépséghibája, hogy Meszlényi, aki bizonyíthatóan látta a folyamodvány eredeti példányát⁷, pontatlanul interpretálta a forrást. A kérelemlevél végén ugyanis nem 16 aláírás olvasható, hanem 30, s azt nemcsak a budapesti káplánok, hanem a plébánosok többsége is aláírta.⁸ Érdekes, hogy Meszlényi, aki levéltárosként kiválóan ismerte a Primási Levéltár iratanyagát, annyira tájékozatlan volt köztörténeti kérdésekben, hogy Horváth Mihályt 1849 januárjában miniszterként szerepeltette.⁹

A protestáns történészek közül kiemelkedett Zsilinszky Mihály, aki a bányai ágostai egyházkerület világi felügyelőjeként főként a korabeli sajtóanyagra támaszkodva összefoglalta az 1848-as egyházpolitikai küzdelmeket. Fő konklúziója, hogy a katolikus főpapság hamis alapelvből indult ki, midőn a protestánsok autonómiájára hivatkozva az államtól kapott javainak kezelését a maga hatáskörébe akarta vonni.¹⁰ Munkájának kétségtelen érdeme, hogy noha nem mentes teljesen a politikai, illetve felekezeti szempontoktól (pl. Eötvös és a protestáns felekezetek konfliktusainak tárgyalása során),¹¹ kortársainál lényegesebben árnyaltabban és pontosabban tudta rekonstruálni a katolikus egyház szerepét az általa vizsgált időszakban, így kitért többek között a liberális klerikusok mozgalmaira is.¹² Zsilinszky felfogása és érvei ma is hatást gyakorolnak a korszakkal foglalkozó történészekre.

Szintén ebben a korszakban látott napvilágot Bernstein Béla rabbi tollából a zsidóság 1848/49-es szerepvállalásának első monografikus feldolgozása.¹³ A munka még két kiadást ért meg. 1939-ben a zsidótörvények következményeinek csökkentése érdekében egy részben megcsonkított, de ugyanakkor új adatokkal kiegészített, az elsővel ellentétben jegyzetek nélkül megjelentetett formában, majd 1998-ban egy, a két előző kiadásból összeolvasztott harmadik variációban is publikálásra került. E két utóbbi kiadásban mindenesetre közös, hogy tudományos szempontból elfogadhatatlanok, igaz az első kiadás adatai is több ponton korrekcióra szorulnak. A második-, illetve harmadik kiadásban szereplő 10 állítólagos zsidó őrnagyból például valójában 6 teljesített honvéd őrnagyként szolgálatot a szabadságharcban, s a mindhárom kötetben felmerülő zsidó

5 Heindl, Waltraud: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848–1850, in.: Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchivs. 24. (1971). Bécs, 1972. 14.

6 Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. 2. javított kiadás. München, 1973. (a továbbiakban: Hermann E. 1923.) 424.

7 Tudniillik megemlíti, hogy a kérelmezők nyolc fólión keresztül adják elő követeléseiket. *Meszlényi* 1928. 48.

8 Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) Archivum Ecclesiasticum Esztergomi Helynökség Cat. 41. C. cs. V. 459. Nr. 709.

9 *Meszlényi* 1928. 209.

10 *Zsilinszky Mihály*: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Budapest, 1908. (a továbbiakban: *Zsilinszky*1908.) 71.

11 *Zsilinszky*1908. 47–48.

12 *Zsilinszky*1908. 74–81.

13 *Bernstein Béla*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898.

honvédek számát (20000 fő) is eloszthatjuk kettővel a modern kutatási eredmények szerint.¹⁴ A legsúlyosabb hiba talán az volt, hogy Bernstein egyszerűen figyelmen kívül hagyta azokat a forrásokat, amelyek a zsidóság egyes csoportjainak a szabadságharc alatti passzivitására, illetve ellenforradalmi cselekményeire utalnak.¹⁵

A marxista történetírás szerint a katolikus klérus jelentékeny része a főpapság vezetésével a „nemzetellenes” feudális és abszolutista reakció megszervezettebb és legagilisabb osztagát képezte. Így a radikális papság mozgalmát – noha helyeslően tudomásul vették – igyekeztek jelentéktelenebbnek feltüntetni a valóságosnál, hiszen e mozgalom léte nehezen volt összeegyeztethető az egyházi reakcióról kialakított képükkel. Az ideológiai harc, amely a marxista egyháztörténészek értékelését az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egyházi résztvevőivel kapcsolatban alapvetően meghatározta, nem tette lehetővé, hogy a „reakciós” egyházon belül egy jelentős ún. „haladó” csoport létét elismerjék.¹⁶

A marxista történetírás támadásával szemben az egyházi történetírók elsősorban a korabeli klerikusok nemzeti elkötelezettségét bizonygatták, ami azután egy meglehetősen terméketlen vita kialakulásához vezetett.¹⁷ A rendszerváltást követően színre lépett egy új történész generáció, akiket már nem kötött gúzsba a diskurzusnak a korábbi formája de a fiatalok mellett, akik többnyire egyházi gyűjteményekben nyertek alkalmazást, az idősebb generáció is jelentős eredményeket ért el. Utóbbi csoportba sorolható például a Rétyen élő helytörténész, dr. Nagy Lajos, aki alapos életrajzot tett közzé Biró Sándor református lelkészről, a háromszéki forradalmi erők egyik meghatározó alakjáról.¹⁸

Horváth Mihály a „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben” c. munkájában maga is kitért a papságot érintő reformmozgalmakra. Horváth szerint 1848 áprilisában „a hagyományos tekintély már azon osztály kebelében is elvesztette varázserejét, melynek egész léte tekintélyen, hiten alapszik. A reform utáni vágy különösen a fiatalabb korú városi s falusi alsóbb rangú lelkészek, s a honi ifjúság nevelésével foglalkozó piaristák szerzetének pesti házában nyilatkozott legvilágosabban. A reformvágynak mind ezek, mind amazok közt a kor szellemével ellentétes elöljárói önkény, despotikus igazgatási szerkezet, s az anyagi javak aránytalan felosztása szol-

14 *Miskolczy Ambrus*: Horn Ede (1825 – 1875). A magyar – zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén. Máriabesnyő – Gödöllő, 2007. 110.

15 *Bona Gábor*: Az 1848–49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei., in.: *Múlt és Jövő* 10. (1998/1.) 59–87.

16 *Dr. Tordai György*: Az 1848-as márciusi ifjak az egyházzól és a vallásról. S.a.r. Pogány Róbert. Bp. 1965. 5.

Dr. Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848–49-ben. Bp. 1949. 101.

17 *Adriányi* 1963. 12.

Hermann E. 1973. 427–429.

Szántó Konrád O.F.M.: A katolikus egyház története. II.k. Bp. 1988. 405–406.

18 *Dr. Nagy Lajos*: Biró Sándor a forradalmár rétyi pap, in.: *Dr. Nagy Alajos: Elfelejtett rétyiek. Réty*, 2008. 47–68.

gált leginkább forrásul. Némelyek azonban e felett az egész egyházi fegyelem rendszere ellen nemcsak izgattak és kikeltek, hanem tényleg is fellázadtak.”¹⁹

A szerző részletesen is kitért azokra a tényezőkre ami a lelkészeket liberális, majd sokakat immár radikális irányba fordított. Bírálta a püspökök középkori kánonokra alapozott korlátlan hatalmát, amely egyházkormányzati, diszpozicionális, egyházfegyelmi és gazdasági ügyekben is érvényesült. A segédlelkészek gyakori áthelyezése, amelyet pasztorációs indokokkal magyaráztak, állandó létbizonytalanságban tartotta káplánokat, akiknek méltatlanul kevés fizetésért (évi 24–40 pengőforint) kellett dolgozniuk. Plébániára történő kinevezésükre, amelyet törvényes ok híján már nem lehetett elvenni tőlük, gyakran 15–20 évet kellett várniuk.²⁰

A modern kutatások megerősítik Horváth Mihály állításait. A pesti forradalmat követően az egyháziak körében is valóságos politikai földcsuszamlásnak lehetünk tanúi. A budapesti radikális papság mozgalmának elindítója Schwendtner Mihály (1820–1885) buda-krisztinavárosi káplán, aki 1848 márciusát követően Kossuth határozott politikai híveként vált ismertté.²¹

Az ő felszólítására gyűltek egybe a pest-budai katolikus papok és fogalmazták meg Kunszt József esztergomi helynöknek követeléseiket.²² Ezeket a pontokat azután április 15-én Mráz Mihály Szent rókusi plébános szállásán a budapesti plébánosokkal is aláírták, majd a sajtóban is közzétették. Schwendtner Mihály Kunszt József általános esztergomi helynök számára így foglalta össze tevékenységük lényegét: 1848 márciusában „sok rossz és alkalmatlannak végórája ütött, mozgásba jött a világ egyik hemisphaerája, trónok ingadozának, és törpülni láttuk a kényuralmat, mely századokon át az emberi méltóságot békóban tartotta. Jogért kiáltozék a nép legutolsó sepredéke is, visszakívánván az által lelke fényét, mely Isten képére alkotva, de az abszolút hatalom által egészen elhomályosították...”

A dolgok ily állásban nem egyszer jövénk öszve tanácskozendók azokról, mik által az egyház szélcsapta hajója a vészfellegként tornyosuló hullámokból kiszabadítandó lenne, s oly eszközökhöz nyúlánk, melyek, ha szabadabbak is, de az egyház lényegét még egy jótájában sem sértik, sőt még azon előnnyel bírnak, hogy népszerűségüknél fogva a nemzet szimpátiájával kínálkoznak. E politika követését, mely ha okosan taglaltatik a 'prudencia pastoralissal'²³ egyértelművé lesz, az idő hatalmas szelleme parancsolja,

19 Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Pest, 1871.² (a továbbiakban Horváth 1871–1872/I–III.) I. k. 34–35.

20 Horváth 1871–1872/I. 36–37.

21 Életrajzát lásd Némethy, Ludovicus: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. Esztergom, 1894. 915.

22 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852–7/65. 486–493. fol.

23 papi bölcsességgel

egyedül ez levén azon abszolút hatalom, melynek hódolata minden nemzedéknek és nemzedékek minden osztályának okosság súgta kötelessége.²⁴

Az esztergomi általános helynökhöz intézett felirat 12 pontja számos vonatkozásban a pesti forradalom 12 pontját idézi, bevezetése pedig kifejezetten fenyegető hangvételű: az aláírók remélik, hogy a főkáptalani helynök maga áll a reformok élére, nehogy követeléseiket „a nemzeti gyűlés és a felszabadított sajtó legyőzhetetlen fegyverei által a néptől” nyerjék ajándékba.²⁵ Követelték néhány szertartás (keresztelés, temetés, bérmálás, házasságkötés, utolsó kenet) anyanyelven történő elvégzését, a káplánok méltatlan anyagi helyzetének, továbbá a káplánok és a plébánosok viszonyának a rendezését. Szerették volna elérni, hogy az önkényes áthelyezések megszűnjenek. A vitás ügyek és az információ kezelésére esküdtbíróóságok felállítását szorgalmazták. Sürgették, hogy hivatásuk gyakorlásán kívül engedélyezzék számukra a nemzeti ruhaviseletet, kezdeményezték a szerzetesrendeknek a lelkipásztorkodásból történő kizárását, nehezményezték, hogy a Szent Jobbot idegen (cseh) papok őrzik, továbbá követelték az alesperesek demokratikus választását a kerületi papság bevonásával, az egyház hivatalos megnyilatkozásainak a magyar nyelvűvé tételét, valamint évenkénti zsinatot az egyházmegye papságának részvételével.²⁶

Ezek a követelések árulkodnak a korabeli alsó klérus mostoha anyagi helyzetéről, nacionalista beállítottságáról és egyúttal arról a feszültségről, ami az újonnan kialakított demokratikus állami berendezkedés és az egyházkormányzat monarchikus szerkezete között feszült. A háborús események miatt végül elmaradt katolikus nemzeti zsinatot előkészítendő, a papság egyházmegyei tanácskozásokon, illetve zsinatokon vett részt. Az itt született állásfoglalások tükrében további ismereteket szerezhetünk arról, milyen kihívásokat jelentett az egyház számára a polgári átalakulás. A radikális klerikusok egyik központja a Csanádi egyházmegye volt. Ebben az egyházmegyében sajátos módon a temesvári papnevelde néhány tanára is csatlakozott az alapos átalakítást követelők táborához. Temes vármegye 1848. április 6-án tartott közgyűlésén szólásra emelkedett Magyar Alajos, a csanádi papnevelde hittanára és kifejtette:

„Először is véleményem szerint mindazok, kik a papi nőtleniséget eltörölni, s a papokat házasságra feljogosítani kívánják, nem zabolátlan vágyakat akarnak kielégíteni, hanem az erényt, s erkölcsösséget szándékoznak előmozdítani.”²⁷ Nem kárhoztatta a cölibátus vállalóit, de megítélése szerint a körülmények megváltozásával ezen egyházfegyelmi előírást fakultatívvá kellene tenni.²⁸ Ezt az álláspontot képviselte több temesvári sze-

24 Prímási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum, Esztergomi helynökség Num. Princ. IX. 1.cs. 1848:1591.

25 PL Archivum Ecclesiasticum Esztergomi Helynökség. Cat. 41. C. cs. V 459. Nr. 759. A petícióból a sajtóban (*Nemzeti*) megjelent változat alapján részleteket közöl *Sarnyai Csaba Máté*: Egyházreform-igény 1848, in.: *Egyházforum* 13. (1998/1–2.) 72–78.

26 PL Archivum Ecclesiasticum Esztergomi Helynökség. Cat. 41. C. cs. V 459. Nr. 759.

27 *Magyar Alajos*: Nyilatkozat a papi nőtleniség tárgyában. Temesvár, 1848. 3.

28 *Ibid.* 4–7.

mináriumi tanár és plébános is 1848. június 15-ről keltezett felhívásában is. Az ún. csanádi pontokat Lonovics József püspök akaratával szemben állították össze a radikális beállítottságú papok.²⁹

Követeléseik között a cölibátus fakultatívva tétele mellett szerepelt még a püspökök szabad választása, a püspökök fölszentelésével kapcsolatos római jogok megnyírbálása, a püspökök alkotmányos (szótöbbséggel történő) kormányzása a szintén választott kanonokok segítségével, valamint a fő- és alesperesek demokratikus választása is. Egyházmegyei és nemzeti zsinatot kívántak valamennyi érintett katolikus pap bevonásával, továbbá az egyházi bíróságok és eljárások nyilvánosságát, a pártfogói jog eltörlését, a papságnak, mint eltörölhetetlen jegynek a megszüntetését (a papságból való kilépés lehetőségét), a válóperes ügyek világi bíróságokra ruházását. Szerették volna elérni a szerzetesrendek felosztatását, civil ruha viseletét az oltárszolgálat kivételével, a konviktusok reformját és a magyar tanítási nyelv bevezetését, a káplánok és plébánosok arányosabb munkamegosztását, az agg papok számára nyugdíj, a papság számára állami fizetés biztosítását, az ünnepnapok, a breviárium, a böjt, a szertartások stb. reformját egy nemzeti zsinaton.³⁰

Ezekhez a követelésekhez csatlakozott a nagykikindai, valamint a torontáli középső esperesi kerület lelkészeinek a többsége is. Előbbiek 1848. augusztus 7-én elutasították Lonovics József 21 pontból álló javaslatát a megtárgyalandó reformokról, majd Nagy-kikindán, augusztus 28-án úgy határoztak, hogy „a június 15-éről Temesvárt kelt több plébános és tanár által kiadott pontokat egész terjedelmében pártolják, vagy ha senki nem is indítványozná, indítványozni köteleességüknek ismerjék, és tárgyalás alá vétetni követeljük; mitől ha egyszerűen minden indoklás nélkül elüttetnének, a konferenciát azonnal odahagyják”.³¹ A torontáli középső kerület papsága is teljes egészében kiállt a reformok mellett. A temesvári pontok aláírói között találjuk Várady János nagybecskereki, Kümmer János Henrik écskai, Matzek István katalinfalvi, Amend Frigyes tordai, Kovácsics Cézár csősztelki, Christ Károly lázáröldi, plébánosokat és Béro János mollyfalvi adminisztrátort káplánjaikkal együtt. Csak Veszelovszky József törökbecsei alesperes-plébános jegyezte meg, hogy a cölibátus és a böjtök eltörlését csak annyiban támogatja, amennyiben az „az isteni institutiók gyakorlatát nem veszélyeztetné”.³²

Ugyancsak a papság nősülése és a radikális egyházi reformok bevezetése mellett kardoskodott Hegedűs Pál (1807–1870) csanádi egyházmegyes hittanár, aki 1848-ban közzétett művében a radikális egyházi követelések alapos összefoglalását adta. Erélyesen ostromozta a fennálló egyházi viszonyokat. Az egyház – szerinte – megemészti tehetségeit,

29 Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

30 Ibidem.

31 A nagykikindai alesperesi kerület rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve. Nagykikinda, 1848. augusztus 28. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

32 Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Hely és dátum nélkül. Kézirat hely és dátum nélkül, a középső-torontáli espereskerület papságának aláírásával. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

papjai dúsgazdagok illetve koldusok, a tudományos ismeretek nem járulnak hozzá az érvényesüléshez. Hegedűs bevallja, hogy a reformerők az egyházon belül inkább bíznak a nemzetgyűlésben, mint a klerikusokban. Követelte többek között az egyházkormányzat demokratikus átalakítását (a püspököknek, illetve az egyházkormányzatban részt vevő egyháziaknak a papság általi választását), melynek legfőbb szerve a megyei zsinat, ahol minden pap szavazhat. Követelte még a patronátusi jogok eltörlését, a papságból történő kilépés szabaddá tételét, a szerzetesrendek eltörlését, a papi nőtlenség eltörlését, segédlelkészek esetében a szolgálat arányos megosztását, a szemináriumi oktatás reformját, világi öltözéket és az ünnepek számának csökkentését. Hegedűs Pál tételei oly mértékben azonosak a fentebb idézett nyilatkozat követeléseivel, hogy a Temesváron 1848. június 15-én kiadott nyilatkozat egyik szerzője ő lehetett.³³

Hegedűs Pállal 1849. december 27-én a szentszék nyilvánosan visszavonatta a fentebbi könyvben megfogalmazott tanításokat. Ekkor Hegedűs jó szándéka igazolására kijelentette, „miként mindazt, mit hivatott munkámban a tisztelt olvasó közönségnek átadtam, visszahúszom, s mennyiben a Catholica Egyház elveivel ellenkezik, kárhozzatom; és azoktól, kik föllépésem által megbotránkoztak, s kiknek méltó neheztelésüket vontam magamra, szívem legőszintébb érzetével bocsánatot kérek.”³⁴

A csanádi pontok, beleértve a papok nősülésének engedélyezése felmerült a szegedi esperesi kerület papságának 1848. augusztus 16-án tartott gyűlésén is. 1848. augusztus 16-án, a belvárosi plébánián tartották meg a szegedi esperesi kerület gyűlését. Kreminger Antal prépost, szeged-belvárosi esperes-plébános szövetségeseivel együtt elkeseredetten védte a Lonovics József csanádi püspök által előterjesztett zsinati tárgyalási javaslatokat, de végül kisebbségben maradt. A tanácskozás végén a prépost-plébános, mint elnök kérte, ha valakinek van javaslata, azt tegye meg. „Bokányi József úr erre,³⁵ mint nevezé a Csanádi papság 18 pontjait, mint indítványát, átnyújtá. Mire az elnökség megjegyzé, hogy miután ez hozzája hivatalos úton nem érkezett, azt úgy minden kifejtés nélkül el nem fogadhatja, hanem szíveskedjék akár élő szóval, vagy nyomtatás, vagy írásból részletes indítványt tenni, és nézeteit formulázni.”³⁶

Ezt követően kis híján megszakadt a tanácskozás. A kisebbség (Kreminger és csoportja) ellenezte, hogy a püspök a megye által szabadon választott tanáccsal kormányozzon. Végül mégis felolvasták a csanádi papság 18 pontját, ezekhez ragaszkodott a többség azon megjegyzésekkel, „hogy reájok nézve a püspöki pontok egészen ki nem elé-

33 *Hegedűs Pál*: Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Szeged, 1848. 1–84.

34 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Personalien, Hegedűs Pál 1849:985.

35 Bokányi József (1820–1849) szőregi káplán, 1849-ben beállt a honvédek közé, aposztata, a temesvári csatában megsebesült és sebüszkösödés következtében meghalt. Kreminger Antal – A Csanád megyei püspöki helynökségnek. Szeged, 1849. június 7. In.: *Miklós Péter*: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006. 17–19. (Miklós Péter korábban már két ízben, 2000-ben és 2004-ben is közölte ezt a levelet.)

Bokányi haláláról *Kováts Sándor*: A Csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. 1806–1906. Temesvár, 1908. 360.

36 A szegedi esperesi kerület gyűlése Szeged - Sz. dőmei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1848: szám nélkül.

gítók”.³⁷ A jegyzőkönyv szerint továbbá „Bokányi József úr tüzetesen s kiválólag megindítványozta a papi nőülés behozatalát, mire azonban Elnök, titkár, Szűcs Antal, Melicher János és Gál Damaszcén nem nyilatkozott”.³⁸

A reformátusok között is megjelentek azok a fiatal lelkészek – Debrecenben mindenek előtt Fésős András és Könyves Tóth Mihály –, akiknek vezetésével már az 1840-es évek közepétől a debreceni lelkészek igehirdetése erősen demokratikus irányba fordult.³⁹ Könyves Tóth Mihály (1809 – 1895) így emlékezett vissza arra a folyamatra, ami a radikálisok táborába vezette: „Házamnál a város radikális gondolkozású tagjai csoportosultak... Olvasmányaim ez idő táján a francia irodalom filozófiai termékei valának... a francia forradalom és a francia irodalom tett egzaltálttá és entuziasztává, annyira, hogy én az 1848-i nemzeti mozgalmakban s a függetlenségi küzdelmekben öntudatosan és a szó teljes ereje szerint lelkesülten vettem részt.”⁴⁰

A radikális papság, amely alapvetően szerette volna demokratizálni az egyházkormányzatot, és az állami életben megvalósuló alkotmányos, nemzeti elveket is tartalmazó rendszert a katolikus egyházba bevezetni, nem tudta megvalósítani célkitűzéseit. Noha a legújabb kutatások szerint számos katolikus egyházmegyében, így az esztergomiban, az egriben, az erdélyiben, a kalocsai és a székesfehérváriiban is jelentős befolyással bírtak, a katolikus papság többsége, mindenek előtt azonban az ordináriusok többsége, nem támogatta őket. Az erdélyi egyházmegyei zsinaton, 1848-ban, a legáltalánosabb igény, amelyet több kerület lelkészei is sürgettek, a püspöknek az egyházmegye papsága általi megválasztása volt. Erősen érezhető volt a forradalmi szellem a liturgiába bevezetendő anyanyelvesség terén is. A szentmisét azonban „az egység fenntartása jeléül” még latin nyelven akarták bemutatni. A püspök, Kovács Miklós intése ellenére a gyűlés többsége úgy nyilatkozott, „miszerint a papi nőtlenség a maga útján töröltessék el, és a házasság minden feltétel nélkül engedtessek meg”.⁴¹

A Kalocsai érsekségen belül ugyan sikerült elnyomni a radikálisabb követeléseket, de néhány papot, mindenek előtt Sörös Imre érseki könyvtárost és Márkus Lajos hajósi plébánost többször meg kellett intenie Nádasdy Feren gróf kalocsai érseknek. Ők ugyanis – néhány társukkal egyetemben – nem csak a megyei kormány „gögös zsarnokságát” ostorozták, hanem egyházkormányzati reformokat, évenkénti zsinatot, a kötelező cölibátus eltörlését, világi ruhavisetlet, összességében tehát a budapesti papság, illetve a temesvári pontok szellemében megvalósítandó változásokat sürgettek.⁴²

37 Ibidem.

38 Ibidem.

39 *Varga Zoltán*: Debreceni lelképásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790 – 1848). Debrecen, 1936. 17.

40 *Békés István*: Kossuth papjának szerelmes levelei a várbörtönből. Nők Lapja 1978. március 11. 8.

41 *Tamási Zsolt-József*: Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848 – 49-es forradalomban. Kolozsvár, 2007. 128–183.

42 „...eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. (Forráskiadvány). Szerk.: Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 77–95.

Miután az érsek által az egyházmegyei tanácskozmány témájául kitűzött 13 pontra valamennyi klerikusnak írásban kellett benyújtania válaszát, ezért az egyházmegyei kormány könnyen kiszűrhetette a számára nem tetsző javaslatokat, sőt 21 pap esetében főpásztori intést eredményezett a liberális reformok túlságosan határozott követelése. Az 1848. augusztus 30-tól szeptember 1-ig megtartott megyei tanácskozás az egyházmegye kormányzatának hathatós támogatásával a konzervatív erők győzelmét hozta. Az 50 tagból álló gyülekezet (a szerb lázadás miatt két kerület nem képviseltette magát) az érseki palota éttermében ült össze. A püspökök választásába – az elfogadott határozatok szerint – a főpapságnak lett volna döntő beleszólása, a megyebeli papság kívánságának figyelembe vételével. Az alesperesek választása esetén a kerület papságának három jelölt megválasztására lett volna módja. Követelték a papnövendékek katonai szolgálattól történő mentesítését (ez hamarosan be is következett), valamint az egyháznak az államtól történő törvényes függetlenségét. A hitélet felelőssége érdekében támogatták többek között a katolikus egyletek, a vallásos sajtó és könyvkiadás fejlesztését. A legtöbb vitát kiváltó egyházfegyelmi kérdésben, a cölibátus eltörlésében is vereséget szenvedtek a liberálisok: a tanácskozáók ugyanis a papi nőtlenség fenntartása mellett szavaztak.⁴³

Egy névtelen Kalocsai egyházmegyei lelkész a *Nemzeti Újság*-ban a szabadelvűek elnyomásáról panaszkodott a lap olvasóinak az eseményt követően.⁴⁴ A felvilágosodás közvetett hatását mutatja a szerzetesi fogadalom letételének legalább 30 éves korhoz történő kötése.⁴⁵ Engedményt tettek a konzervatívok a káplánok ellátása terén is: nem csak ahhoz járultak hozzá, hogy a plébánosok kongruáját állami törvény biztosítsa, hanem a káplánok számára is megszavazták évi 400 forint fizetést. Összességében tehát a megyei tanácskozmányon a liberális klerikusok követeléseit az egyházkormányzatnak Kalocsán sikerült háttérbe szorítania. Ennek ellenére a délvidéki kisháború, majd az osztrák kormány egyre ellenségesebb politikája a Batthyány – kormánnyal szemben ismét a liberális klerikusokat juttatta rövid ideig főszerephez.⁴⁶ A konzervatív egyházi vezetők nem voltak népszerűek. Girk György érseki helynök szerint a kalocsaiak azt mondogatták, hogy az öreg papokat egy kivételével nem baj, ha megölik, abból az egyből pedig pecsenye lesz! „Ma papi pecsenye lesz!” – hangzott a nép fenyegetése.⁴⁷

Amint a fentebbi példa is igazolja, a konzervatív többségű egyházmegyékben is működtek kisebb radikális csoportok. A Kassai egyházmegye szentszéki jegyzője, Prámer Alajos például Horváth Mihállyal együtt vallotta, hogy „a világi abszolutizmus

43 *Religio és Nevelés* 1848. 342–343.

44 *Nemzeti Újság* 1848. 414–415.

45 Mária Terézia uralkodása alatt már 1751-ben elkészült egy olyan rendelet tervezete, amely a szerzetesi fogadalom letételét a 20. életév betöltéséhez kötötte volna. *Maass, Ferdinand: Der Frühjosephinismus.* Wien–München, [1969] 14.

46 *Religio és Nevelés* 1848. 342–343.

47 *Girk György* – Scitovszky Jánosnak. Kalocsa, 1849. szeptember 19. Kalocsai Érseki Levéltár 1. a. Capitulum. d. sz.

Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928. 208–209.

megszüntetése sikeresítésére az egyházi abszolutizmus megszüntetése *conditio sine qua non*”.⁴⁸ Az egyházkormányzatot ő is Hegedűs Pálhoz hasonlóan teljesen demokratikus alapon akarta újjászervezni, egyúttal javasolta a káptalanok eltörlését és azok helyett egyházmegyénként presbiteri tanácsok felállítását. Véggöveztetése szerint: „a szabadság, egyenlőség, s testvériség bázisára fektetett egyházmegyei kormányzat, melyet a püspök presbitériumával kezel, s a törvényesen tartandó megyei s nemzeti zsinatok üdvöt hozandnak egyházunkra.”⁴⁹

A konzervatív vezetés alatt álló egyházmegyék közül a Váci püspökség papjainak jelentős része 1849. június 21-én fellázadt a káptalan ellen. Bobory Károly ceglédi plébános hívó szavára 54 lelkész gyűlést tartott, amelyen hevesen kritizálták a császárpárti káptalan tevékenységét, majd az összes káptalani tagoknak bizalmatlanságot szavaztak. Bobory ezt követően részleteket olvasott fel a fentebb idézett Prámer Alajos könyvéből, majd javasolta, hogy a megye válasszon a káptalan mellőzésével a maga kebeléből a megye kormányára egy olyan férfit, aki képes fenntartani megye díszét és becsületét. 32 szavazattal végül Bobory Károlyt választották kormányzónak, noha hivatala átvételét ahhoz kötötték, hogy a megyei papság többségének a támogatását is megkapja. Üdvözölték a függetlenségi nyilatkozat kiadását, őszinte hódolatukat fejezték ki a magyar kormány iránt és hódoló küldöttséget menesztettek Kossuth Lajos kormányzóhoz, valamint Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszterhez.⁵⁰

Bobory ellen már a szabadságharc leverését követően vizsgálatot folytattak a császári hatóságok, de 1850. április 20-án bizonyítékok hiányában megszüntették ellene az eljárást. Már akkor terhére rótták, hogy a Pest megyei megyeházáról az ő javaslatára távolították el a császári család portréját, összehívta és vezette a ceglédi papi gyűlést, és hogy a forradalmi kormány rendeleteit kihirdette a szószékről.⁵¹ Ezt követően a Jubál Károly vezette függetlenségi összeesküvésbe is bekapcsolódott, aminek következtében 1853-ban, Bécsben, 15 éves börtönbüntetésre ítélték. A magas, erős testfelépítésű, ovális arcú, egészséges arcszínű, őszülő hajú, meglehetősen magas homlokú, fekete szemöldökű, kék szemű, szakállas pap josephstadi fogságából csak 1857 májusában, amnesztiával szabadult ki.⁵²

A liberális és radikális beállítottságú lelkészek felekezetektől függetlenül kritikával illették közösségük konzervatív hagyományait. Rázga Pál evangélikus lelkész a *Pressburger Zeitung*-ban 1848 novemberében hosszasan próbálta azt a széles kör-

48 *Conditio sine qua non* – elengedhetetlen feltétel (lat.).

Prámer Alajos: Üdvös és célszerű é a káptalanokat eltörölni és ezek helyett egyházmegyénként presbiteriumi tanácsot alakítani? Kassa, 1848. 5–6.

49 *Ibidem* 39.

50 *Tragor Ignác*: Vác története 1848 – 49-ben. Vác, 1908. 188–195.

51 HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1852 – 6/888. 1190. fol.

52 Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien 88. k. Grunbuch I. 37.

Földy János: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r.: Földy János. Budapest. 1939. 198.

ben elterjedt nézetet cáfolni, hogy az alapos keresztény meggyőződés a politikai liberalizmussal összeegyeztethetetlen. A teológusok felelősségét is abban látta, hogy a protestáns igazhitűséget ne kössék az önkényuralmi rendszerek támogatásához. A lelkészek feladata – amint azt katolikus és református lelkész társai is hangsúlyozták – a nép felvilágosítása, méghozzá nem csupán jogairól, hanem kötelességeiről is. „Ezt az áldozatkészséget kell a népben felkelteni és megerősíteni, azért, hogy a szabadság, nemzeti egység és függetlenség igaz ügye győzelmet arasson és nehogy az elvakított nép a nemzeti szeparatizmus, avagy a tulajdonellenes kommunizmus üdvprófétáinak a kezébe kerüljön.”⁵³

Rázga Pál fentebb idézett sorai arra engednek következtetni, hogy e liberális klerikusok hasonlóan ítélték meg egyházuk belső helyzetét, és teológiai látásmódjuk is hasonlóságokat mutat. Még az ortodox egyházmegegyezések sem képeztek kivételt: 1849 tavaszán, Kisjenőn, az aradi ordinárius határozott óhajtása dacára sem a világi esperest, hanem a talpasi plébánost, Ștefan Chirilescu választották meg püspöki helynöknek. A választás során tehát itt is a többség akarata érvényesült a hagyományos hatalmi struktúrák rovására.⁵⁴

A belső megosztottság jelei figyelhetőek meg ekkor a zsidóság körében is. Az első népképviseleti országgyűlés emancipációval kapcsolatos halogató magatartása a radikális reform híveinek határozottabb fellépéséhez vezetett. A reform irányát főbb vonalaiban megszabó pesti reformmegyelet vezetője, Einhorn Ignác rabbi, a zsidók és nem zsidók azonos megítéléséért, a Talmud elvetéséért, magyar nyelvű istentiszteletekért, és a szertartások reformjáért küzdött, s ebbe nem csak a szertartások számának csökkentését, hanem a szombatnak vasárnapra történő áthelyezését is beleértette. A magyar liberális politikusok más felekezeteknél határozottabban támogatták ezt a reformirányzatot, mivel ennek megvalósulásától a zsidóság magyarosodását remélték.⁵⁵

Akár a katolikus Schwendtner Mihály katolikus káplán is papírra vethette volna, a következő vallomást, amelyet valójában az izraelita Einhorn Ignác jegyzett. „Soha, de sohasem fogom eszemet bilincsekbe verni, szememet erőszakkal bekötni, nyakamat a papi hatalomvágy és az egyedül üdvözítő ortodoxia méltatlan járma alá hajtani. Amíg lélegzem, míg Isten éltet és erőt ajándékoz nekem, és míg az emberi értelem egy szikrája marad bennem, addig kerülöm ezt a méltatlan társaságot, és szabadságomat fenntartani

53 *Pressburger Zeitung* 1848/122. (1848. november 23.) 797–798, valamint 1848/126. (1848. november 28.) 825–826.

54 *Miskolczy Ambrus*: Egyház és forradalom. A kőröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Bevezetés és zsinati jegyzőkönyv. Előszó: *Szabad György*. A szerkesztésben együttműködött: *Rudeanu, Ioan Octavian*. Budapest, 1991. 17–18.

55 *Einhorn Ignác*: A reformált izraelita valláselvei. Pest, 1849. 1–16.

Einhorn Ignác (Horn Ede): A forradalom és a zsidók Magyarországon. Ford.: Fenyő István. Utószók[!]: *Fenyő István és Miskolczy Ambrus*. Budapest, 2000. 85–86.

igyekszem, et si desunt vires, tamen laudanda est voluntas,⁵⁶ a siker Istentől függ, kinek keze és oltalma alatt állunk mindnyájan.”⁵⁷

Az önvédelmi harc kibontakozása a reformokért folytatott küzdelem helyett a harc-térre szólította a radikális papság képviselőit is. A fegyveres harc kiterjedésével együtt Kossuth személyének vallásos jellegű felmagasztalására is ezek a lelkészek voltak hajlandók. Könyves Tóth Mihály debreceni református lelkész 1848. október 1-én, az *Alföldi Hírlap*-ban fegyverbe szólította a fegyverfogható alföldi magyarságot. Felhívását az alábbi módon zárta. „S míg egyfelől az igazság istenének átkát és ostorát kérjük, könyörögjük a kamarillára és minden ördögeire: másfelől kérjük, könyörögjük az igazságos isten hatalmát és áldását mimagunkra.

Éljen Kossuth! Magyarország üldözött idvezítője! Éljen a magyar nemzet!”⁵⁸

Kossuth neve – a valóságos történelmi helyzetnek megfelelően – egyre inkább a szabadságharc szimbólumává vált. A szabadságharc ügye a kortársak számára gyakran „Kossuth ügye” volt. Jó példa erre Gál Tádé csúzi római katolikus plébános esete, aki több paptársához hasonlóan nem olvasta fel Windisch-Grätz kiáltványait.⁵⁹ Amikor 1849. február 25-én a plébániájához tartozó filiájában még mindig felolvasta a magyar kormány rendeleteit és arról prédikált, hogy hívei tartsanak ki, mert „Kossuth ügye győzni fog”, letartóztatták a császári hatóságok. Két éves vasban eltöltendő várfogsággal bünhődött politikai felfogása miatt.⁶⁰

Gyakran maguk az egyházmegyék vezetői is megosztottak voltak a szabadságharc megítélésében. Jó példa erre a Csanádi püspökség, amelyet a konzervatív párttal szoros összeköttetésben álló Lonovics József irányított. Noha őt az uralkodó 1848. június 25-én egri érsekké nevezte ki, a helyére kinevezett Horváth Mihályt szabadságharc alatt érdemben nem irányíthatta egyházmegyéjét, mert hiányzott a pekonizációja, igaz Lonovics József bizonyos személyi döntéseknél konzultált kinevezett utódával a tennivalókról.⁶¹ Horváth így inkább politikai jelentőséggel bíró ügyekben intézkedett, különösen szíven viselte a „csanádi egyházmegyéhez tartozó, és a dúló ellenség által megszállott helyekről” elmenekült papok és tanítók segélyezésének az ügyét.⁶²

A forradalmi jelenségekkel, amelyeket a délvidéki kishaború is súlyosbított, így először a szintén konzervatív politikai beállítottságú Fábry Ignác (1772–1867) álta-

56 Ut desint vires, tamen laudanda est voluntas. Bár hiányoznak az erők, mégis dicsérendő az akarat. (Ovidius)

57 Dr. Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégebb időkől 1867-ig. Bp. 1901. 441–442.

58 *Alföldi Hírlap* 1848. október 1. 105., vö.: *Gáborjáni Szabó* Botond: A szabadság szent igéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben. Debrecen, 1999. 104–105.

59 *Piry Cirjék János*: Érsekújvári napló 1848/1849. Pozsony, [1998.] 109–110.

Gál (Gaal) Tádé (1800–1852) római katolikus esztergomi egyházmegyes pap. *Zakar Péter*: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben” Szeged, 2003. 102.

60 HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbírótság 1849–2/220. 125–126. fol.

61 *Lyceum Temesvarienne*. Szerk.: Bugarski, Stevan. Temesvár, 2008. 211.

62 *Horváth Mihály* – A csanádi püspöki helyettesnek. Budapest, 1849. június 22. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:603.

lános helynöknek kellett szembe nézni, aki azonban 1848. augusztus végén lemondott az általános helynökségről.⁶³ Lonovics József püspök erre augusztus 27-én a polgári átalakulást támogató Róka Józsefet (1790–1858) nevezte ki általános helynöknek.⁶⁴ 1848. október 19-én Lonovics jelentősen kibővítette Róka joghatóságát és csak a szentszéki ülnökök kinevezését, továbbá a római szentszékkal való levelezést tartotta fenn saját magának.⁶⁵ Róka 1848. november 1-jén a temesvári várparancsnokság fenyegető politikai magatartása miatt Makóra helyezte át székhelyét.⁶⁶ Mivel egy november 2-án kiadott levelében törvénytelennek nevezte a temesvári császári haditanácsot, ezért az, válaszul, mint felségárulót 1848. november 19-én törvényen kívül helyezte, majd 1849. február 15-re Temesvárra idézte.⁶⁷ A csanádi káptalan viszont 1848. októberében sem Georg Rukavina altábornagynak, Temesvár parancsnokának és a helybeli főhadparancsnokságnak nem volt hajlandó engedelmeskedni a magyar kormány törvényen kívülinek nyilvánításával,⁶⁸ sem Vukovics Sebő bánági kormánybiztosnak nem engedelmeskedett, aki a káptalan székhelyének áttételét sürgette egy magyar kormány ellenőrzése alatti városba.⁶⁹

December 1-jén Lonovics püspök Fábry Ignácot, „míg a megyében jelenleg létező szomorító körülmények tartandanak, főttű.”⁷⁰ Róka József Helynök mellé általánosan az egész megyére ugyan, de különösen a megye mindazon részeire nézve, melyekkel Róka működése nehezítve vagy akadályozva van, kinevezte püspöki helynökének, ugyanazokkal a jogokkal, amivel Róka is bírt. Sem Róka, sem Fábry joghatóságát nem akarta korlátozni, „egymás iránt nem alárendelt, hanem koordinált állásban fognak lenni, saját körükben teendő intézkedéseik egymás irányában változtathatók nem lehetnek”. Ha Fábry nem vállalná a helynökséget, akkor az ugyanazon feltételekkel Oltványi István kanonokra ruházandó.⁷¹

63 A Csanádi egyházmegye kormányzattörténetét azért is érdemes áttekinteni, mert többnyire csak az egyházmegye kettészakadása, továbbá két helynök tevékenysége ismert. Miklós Péter szerint például Fábry Ignác és Róka József irányította az egyházmegye két részét. *Miklós Péter: Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. Századok 144. (2010.) / 3. 639.*

64 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Personalia, Róka József 1848:1521.

65 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Personalia, Róka József 1848:1726.

66 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Personalia, Róka József 1848:1760.

67 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Personalia, Róka József 1848:1818.

68 *Ambrus József: Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus pap-honvédek albuma. I. k. (a továbbiakban Ambrus 1892.) Nagyikinda, 1892. 16–20.*

Sarnyai Csaba Máté: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban (A Csanádi Püspöki Szentszék felépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848. októberében, in: Korunk 2002. július 106–111. Sem Ambrus, sem Sarnyai nem tett említést Vukovics Sebő követelésének visszautasításáról.

69 Vukovics Sebő – A csanádi káptalannak Szeged, 1848. október 26. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:szám nélkül; illetve: A csanádi káptalan Vukovics Sebőnek. [Temesvár,] 1848. október 28. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:szám nélkül.

70 főtisztetű (Z.P.)

71 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Personalia, Róka József 1848:1741.

Róka József tiltakozott Fábry kinevezése ellen, mire püspöke visszavonta azt, de 1848. február 10-én – a császári hadsereg sikereivel egy időben – Lonovics életbe léptette Fábry kinevezését. A temesvári vikariátus erre 1849. február 11-én kelt levelében sürgette a makói vikariátus megszüntetését, Róka azonban már hat nappal korábban a császári csapatok elől Nagyváradra menekült, a makói vikariátus irányítását Mihálovics (Munkácsi) Józsefre bízva. A temesvári vikariátus megkeresésre március 11-én Mihálovics József provikárius, kanonok válaszolt, akit Róka bízott meg távolléte idejére helyettesítésével. Mihálovics válaszában elismerte a temesvári vikariátus joghatóságát a megszállt területekre de ragaszkodott a makói vikariátus fennmaradásához, így a császári adminisztráció nem tudta kiterjeszteni befolyását a püspökségen keresztül.⁷²

A helyzetet tovább bonyolította, hogy Fábry Ignác helynök – lemondását követően – maga ajánlotta helynöknek Rókat, akit viszont Lonovics József püspök szólított fel a Temesvárral való kibékülésre. Fábry 1849 februárjában elindult Makóra, hogy Rókat rávegye a Temesvárra történő visszatérésre, de 1849. február 9-én reggel, Kiszomboron, miután a császárt védte, elfogták és a nemzetőrök a makói plébániára szállították. Nagyváradon a vésztvényszék a rendes bíróság elé utalta ügyét, a világozi fegyverletételt követően, augusztus közepén pedig visszatért Temesvárra és átvette vikáriusi hivatalát.⁷³ A temesvári vikariátust tehát 1849 februárjától augusztus közepéig Oltványi István provikárius, örkanonok irányította. Ambrus József és nyomában Márki Sándor szerint ő tiltotta el Róka József kanonokot attól, hogy visszatérjen a császáriak által uralt Temesvárra.⁷⁴

Ebben a bonyolult, két vikariátusra szakadt csanádi egyházmegyéből feltűnően sokan csatlakoztak a honvédséghez. A magyar hadseregben szolgát táborig papként a csanádi egyházmegyéből Brassóványi József, Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc), Kornis József, Krix Béla, Lukesch Flórián, Magyarai Alajos, Munkácsi (Mihálovics) József, Rózsafy (Rosen) Pál, Schaeffer Antal, és Tóth Xaver Ferenc.⁷⁵ A temesvári cs. kir. haditörvényszék ítélte halálra, majd börtönbüntetésre 1849. december 24-én Sverteczky (Szitty) Jánost és Pfeiffer József csanádi egyházmegyes plébánosokat forradalmi kiáltványok, köztük Horváth Mihály egyik imádságának elmondása miatt.⁷⁶ Varjasi Jakab makói és Bokányi József szőregi segédlelkészek nem csak a honvédek közé álltak be, hanem, áttértek a református vallásra és meg is házasodtak.⁷⁷ Rajtuk kívül a szabadságharc alatt, illetve

72 Mihálovics József – Fábry Ignácnak. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:szám nélkül.

73 Ambrus 1892. 265–266.

74 Márki itt Ambrus József kisoroszi plébános munkájára hivatkozott. Márki 1917. 92.

75 Zakar Péter: A magyar hadsereg táborigi lelkészei 1848 – 49-ben. Budapest, 1999. 119–162.

76 Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:szám nélkül.

77 Makra Imre – Fábry Ignácnak. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:245

Kreminger Antal – A Csanád megyei püspöki helynökségnek. Szeged, 1849. június 7. Közli: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szerk.: Miklós Péter. Szeged, 2006. 17–19.

azt követően politikai okokból a Csanádi egyházmegyében felelősségre vonták még Adams Kristóf rékási plébánost, Brassay József csatádi plébánost, Berecz Imrét, Bobik Gusztávot és Body Antalt, Dániel Marcell verseci plébánost káplánjával, Duschek Edével együtt, Karg Magnus szárcsai plébánost, Kovács István bocsári adminisztrátort, Kőszeghy Antalt, Követs Endre szőregi plébánost, Ruzsinszky Kornélt, Sáry Mihályt és Vuchetich Ferencet.⁷⁸

A bécsi politikusok tisztában voltak azzal, hogy a katolikus papság nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Alexander Bach ideiglenes birodalmi belügyminiszter már 1849. július elején politikai tisztogatást sürgetett a katolikus egyházon belül.⁷⁹ A fővárosokban tevékenykedő papság helyzetére világított rá Karl Geringer báró, császári biztos Kunszt József általános esztergomi helynökhöz írt, 1849. augusztus 3-án kelt levele:

„Amint Főtisztelendőség előtt ismert – kezdte levelét –, a lelkészek nagy része, kötelességéről megelégedkezve, Budán és Pesten is részt vett a forradalomban.

A lázadók különösen tevékeny munkatársai közé számítanak Mráz, Ráth, Szemerényi, Stanczl és Funk papok, akikre előbb vagy utóbb hadbírószági vizsgálat kell, hogy várjon.

Ezek a papok tehát nem gyakorolhatják tovább tiszteletre méltó állásuk kötelmeit lelkészként az egyház és az állam nyilvánvaló hátránya-, valamint minden hűséges polgár megbotránkozása nélkül az ország fővárosában. Ezért Főtisztelendőségedet nyomtatékosan felszólítom, hogy a maga részéről a megfelelő rendeleteket bocsássa ki, hogy nevezett papokat tevékenységi körükből távolítsák el; amellyel, papi-, és híveikkel szembeni kötelességeik ellenére visszaéltek, amidőn a megszentelt helyről a felkelés ígét hirdették” – hangzott Geringer szigorú utasítása.⁸⁰

Kunszt válaszában megígérte a renitens káplánok eltávolítását, amennyiben az még nem történt meg, de Déry (Mráz) Mihállyal kapcsolatban megjegyezte, hogy őt, mint hivatalába beiktatott plébánost csak törvényes eljárással lehet megfosztani állásától.⁸¹ Ez a levélváltás – figyelembe véve a hadbírószág elé állított fővárosi papokat is – azt bizonyítja, hogy az esztergomi főegyházmegye klerikusainak zöme a fővárosokban is mindvégig kitartott a szabadságharc mellett, s ez még akkor is tény, ha két budai plébános és egy káplán nem fejtett ki kellő buzgóságot 1849 júniusában az újoncozás terén.⁸² Hadbírószág elé állították és elítélték az 1848-as áprilisi, pest-budai papi szervezkedés két vezéralakját, Schwendtner Mihályt és Simon Ferencet is.⁸³

78 Kovács Sándor: A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908. 367–371.

79 Bach, Alexander ideiglenes belügyminiszter előterjesztése. Bécs, 1849. július 3. Közli: A nagybirto-
kos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. S.a.r.: Andics Erzsébet. III.k. Bp. 1965. 330–335.

80 Geringer, Karl – Kunszt Józsefnek. Budapest, 1849. augusztus 3. PL Archivum Ecclesiasticum Esztergomi helynökség Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1849:sz. n

81 Az esztergomi helynökség – Karl Geringer császári biztosnak. [Esztergom] 1849. augusztus 29. PL Archivum Ecclesiasticum Esztergomi helynökség Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1849:sz. n

82 Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Enciklopédia Kiadó, 1998. 568.

83 Hadtörténelmi Levéltár Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbírószág. 1852–7/65. 488–495; 1852–7/66. 496–499. fol.

Horváth Mihály kinevezett csanádi püspököt mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei a radikális egyházi reformmozgalom vezéralakjának tartották. Mednyánszky Cézár báró (1824 – 1857), Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű táborigényfőpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában: „Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök, aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nőülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni.”⁸⁴ Mednyánszky és Horváth az emigrációban is kapcsolatban maradt, 1850-ben a volt táborigényfőpap megküldte a tudós történésznek a szabadságharc alatt készített jegyzeteit, amelyek, mint írta, „hazánk legdicsebb eseményeit” tárgyalják.⁸⁵

Horváth Mihály valóban demokratizálni akarta az egyházat, tekintettel a püspöki hatalom abszolutisztikus vonásaira, a segédlelkészek mostoha anyagi és jogi helyzetére. A pap – írta Horváth Mihály a szabadságharcról szóló monográfiájában – miután ifjúsága legszebb éveit a szemináriumban, a szabad akarat minden gyakorlatát meggátoló, célszerűtlen, szerzetesi fegyelem alatt tanulmányok között töltötte el, irigylésre méltónak látható, a magáéval összehasonlítva, bármely iparos sorsát, ki, ha csak némi szorgalmat és ügyességet fejtett ki, harmincadik életévéig független helyzetet vívott ki magának; míg ő negyvenedik évében is gyakran méltatlan, gyermekies függésben s nélkülözésben találta magát, kivált ha önérzete aljasabb keresetmódtól, fondorlat s képmutató csúszás-mászástól stb. tiltotta. Az előlépésre koránt sem mindig a hivatal buzgó teljesítésében szerzett érdem, még ritkábban a tudomány, hanem inkább mellékes tekintetek, képmutató színészkedés vezetett”⁸⁶

Horváth Mihály ugyan mindig hangoztatta, hogy a világi hatalom nem avatkozhat az egyház ügyeibe, de az egyháziak kötelességének tartotta egyúttal, hogy támogassák a szabadságharc ügyét. Ezért írta – többek között – 1849. május 19-én Lévy Sándor egri helynöknek: „Isten eddig megsegített szabadságharcunkban, s ha a papság nem késendik egész eréllyel felhasználni azon befolyást, mellyel a népre állásánál és tekintélyénél fogva hatni képes, semmi kétség, hogy jövőre is diadal kísérendi fegyvereinket.”⁸⁷ Ennek ellenére volt rá példa, hogy császári érzelmű plébánosokat – alapos vizsgálatot követően – elmozdított plébániájáról. A konzervatív Kreminger Antal elmozdítását a szeged-belvárosi plébániáról az állam a főfelügyeleti jogával indokolta. Eszerint az államnak el kell várni a lelkészekről polgári kötelességeik teljesítését is. Hazánk jelen veszélyes körülményei között – úgymond a miniszter – kétszeresen is kötelességük az egyház és az állam javára működni. Kremingertől azonban hívei „minden áron, még a

84 [Mednyánszky, Cézár:] Confessions of a Catholic Priest. London, 1858. 38.

85 Mednyánszky Cézár – Horváth Mihálynak. Cohnar, 1850. június 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár MS 364/132.

86 Horváth 1871–1872/I. 36–37.

87 HL Abszolutizmuskori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-1/176. Fol. 52.

belbéke felzavarásával is” meg akarnak szabadulni. Kreminger Antalt ezért 1849. július 27-én elmozdította szeged-belvárosi állásából, és felszólította Szeged városát, hogy az ingerült kedélyek megnyugtatósára mielőbb gyakorolja kegyúri jogait.⁸⁸

Hasonlóan látta Horváth Mihály szerepét Scitovszky János, a császáriak által primássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta az egykori kultusz-miniszter hazatérését, mert szerinte Horváth „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust”.⁸⁹ A kiegyezést követően az új primás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte Horváth Mihály vaskai apáttá történő kinevezését. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy Horváth 1848–49-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni,⁹⁰ a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölibátust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani, amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne. Azzal a feltétellel támogatta Horváth vaskai apáttá való kinevezését, ha fenti könyvében található kitételeket visszavonja.⁹¹

Simor végül – az uralkodó kérésére – kénytelen volt a kinevezés érdekében bizalmas megbeszéléseket folytatni Horváth Mihállyal.⁹² 1869-ben pedig, amikor immár Horváth címzetes püspöki kinevezését kellett javasolnia, Simor csak azzal tudott érvelni, hogy Horváth Mihály „nemcsak a törvényhozás padjain, a törvényes érzelmű s a jelen kormányt támogató párthoz csatlakozott, hanem teljesen szakítván a régi ellenzékkel, nyílt és határozott fellépése által Kossuth ellenében a túlzók csökkentésének hiteléhez s az ámitott nép kiábrándításához hathatósan járult”.⁹³

Horváth Mihályt tehát mind konzervatív ellenfelei, mind a gyökeres változások mellett kardoskodó papság a vezéralakjának tekintette. A magyarországi papság sorsát azonban nem reformtervei, hanem az úgynevezett kereszties hadjáratban felolvasott, sokak által pogánynak bélyegzett imádsága befolyásolta. A Szemere-kormány vallás és közoktatásügyi minisztereként Horváth Mihály – a késő jozefinista hagyományoknak megfelelően – igyekezett az egyháziakat a függetlenségi harc támogatására bírni. Ennek megfelelően 1849 májusában utasította az ordináriusokat az orosz beavatkozás ellen meghirdetett ún. kereszties hadjáratral kapcsolatos intézkedések végrehajtására.⁹⁴

Ez felszólítás Magyarország hagyományosabb vidékein (pl. Erdélyben)⁹⁵ segítséget

88 Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:szám nélkül.

89 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.² 425.

90 *Horváth 1871–1872/III.* 123–129.

91 PL Simor magánlevéltára 1867:161.

92 PL Simor magánlevéltára 1867:161.

93 PL Simor magánlevéltára 1869:93.

94 *Márki Sándor*: Horváth Mihály. Budapest, 1917. 119–123.

95 A háromszéki székely tábor nyilatkozata 1849. június 4-én. Közlöny 2. (1849. június 17.) 506.

nyújtott ugyan a népfelkelő csapatok és a honvédség mozgósításához, más vidékeken viszont, az oroszok vad barbarizmusának kiemelésével, illetve az intézkedéssorozat keretébe beillesztett országos böjt elrendelésével, inkább a harci kedv csökkenéséhez járult hozzá. Hegyesi Márton, a 3. honvédszászlóalj krónikása szerint az országos böjt kíséretében megtartott orosz invázió elleni ünnepség, amelyet Érsekújvártól északra, egy gyepes síkságon tartottak meg, nem érte el a célját. „S reájuk – írta Hegyesi – nem tett valami jó benyomást az a megrendelt országos imádság, sőt inkább lehangolólag hatott, mert abból azt vonták ki, hogy nagyon nagy veszedelemben lehet a magyar ügy, midőn már nem a honvédek fegyverétől, hanem az isteni segítytől várja a kormány a győzelmet.”⁹⁶ Ráadásul a tömeges megtorlás során a hadbíróságok súlyos ítéleteket szabtak ki a Horváth-féle imádság szószékről történő felolvasása miatt.⁹⁷

Mint láttuk, 1848/49-ben néhány hónap alatt felszínre törtek mindazok a reformtörekvések és modernizációs kihívások, amelyek mind a mai napig vitákat váltanak ki az egyházon belül. Általános igény volt a stabil anyagi és jogi keretek létrehozása a polgári átalakulás figyelembevételével, legyen szó a káplánokról, vagy a felekezetek egymás közötti viszonyáról. A radikális papság tagjai többnyire a papság állami fizetése mellett érveltek, mert a liberális állam segítségével így kívántak konzervatív előjáróiktól függetlenedni. Követeléseik másik csoportja nemzeti jellegű volt. Az anyanyelven folytatandó szertartások, a magyaros ruhaviselet és a szakáll viselésének engedélyezése az egyházi rend és a nép összeolvadását, kiváltságos helyzetének megszűnését volt hivatva kifejezni. A katolikusoknál ehhez járult még a jozefinizmus sajátos örökségként a kötelező cölibátus eltörlése érdekében indított mozgalom is.

A mai kutatások alátámasztják Horváth Mihály korabeli megállapításait, miszerint az egyháziak tömegesen fordultak a reformeszmék felé. Ezzel együtt nőttek a felekezeteken belüli belső feszültségek is, hiszen a konzervatív egyháziaknak ekkor még jelentős tartalékaik voltak, és a szabadságharc katonai veresége kedvező feltételeket teremtett a reformok elutasításához is. A reformtörekvések megvalósítását 1849-ben az európai, benne a magyarországi politikai események végső soron megakadályozták. A jozefinizmus légköréből kinövő, radikális politikai követeléseket megfogalmazó papság egy része marginalizálódott, más része visszavonult az aktív politizálástól. Amint sikerült újjáéleszteni az alkotmányos életet 1860-ban majd 1867-ben, ezek a lelkesek újra készen álltak egy liberális állam szolgálatára. Az előrelátásban, a problémafelvetésben, a nemzeti kultúra fejlesztésében és a polgári átalakulásban játszott szerepükben áll tevékenységük máig ható jelentősége.

*Dr. habil Zakar Péter
főiskolai tanár, GFHF*

⁹⁶ Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki Harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898. 222.

⁹⁷ Hermann Egved: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején. Gödöllő, 1932. 15.